„Opisanie dni miesięcznych” z chamaiłu Aleksandrowicza

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/LC.2016.020>

Streszczenie. Artykuł obejmuje transkrypcję i edycję fragmentu chamaiłu Aleksandrowicza (rękopis tatarski z XIX w.) zatytułowanego „Opisanie dni miesięcznych”. Fragment ten stanowi odrębną całość, dotyczącą wierzeń Tatarów polsko-litewskich, związanych z poszczególnymi dniami miesiąca, obejmujących wydarzenia z historii świętej islamu, jakie nastąpiły w poszczególnych dniach, oraz prognostyki z nimi związane. Tekst jest publikowany po raz pierwszy, bezpośrednio z rękopisu znajdującego się w zbiorach biblioteki Wydziału Orientalistycznego Uniwersytetu Warszawskiego.

Słowa kluczowe: rękopis tatarski, chamaił Aleksandrowicza, transkrypcja

Abstract. The article includes a transcription and an edition of a fragment of the khamail of Aleksandrowicz (Tatar manuscript of the nineteenth century) entitled “Description of the Month’s Days”. This fragment is a separate unit, describing beliefs of the Polish-Lithuanian Tatars that are related to particular days of the month, including the events of sacred history of Islam, which occurred each day and prognosis associated with them. The text is published for the first time, directly from the manuscript stored in the collections of the University of Warsaw Faculty of Oriental Studies.

Keywords: Tatar manuscript, khamail of Aleksandrowicz, transcription

* Marek M. Dziekan – profesor doktor habilitowany, arabista i islamista, twórca i kierownik Katedry Bliskiego Wschodu i Północnej Afryki na Uniwersytecie Łódzkim. Zajmuje się dziejami i współczesnością cywilizacji arabsko-muzułmańskiej, w tym literaturą, religią, antropologią kulturową i myślą polityczną. Redaktor naczelny „Rocznika Orientalistycznego”, prezes Polskiego Towarzystwa Orientalistycznego. E-mail: mmdziekan@interia.pl.

Badania nad piśmiennictwem Tatarów polsko-litewskich w ostatnich latach nabrały tempa. To niezwykle istotny dla polskiej humanistyki nurt studiów, pozostający na granicach kilku dziedzin – orientalistyki, slawistyki, religioznawstwa, kulturoznawstwa, żeby wymienić tylko te najważniejsze. Badania nad twórczością Tatarów koncentrują się przede wszystkim na dwóch jego gatunkach – *kitabach*, będących zbiorami poważnych tekstów religijnych i prawnych oraz *tefsirach* – dosł. „komentarzach”, traktowanych jako przekłady Koranu. Mniejszym powodzeniem cieszą się – popularniejsze z kolei, jak się zdaje, wśród samych Tatarów, *chamaili* (od arab. *hamala* – „nosić”; *hama’il* – „coś do noszenia”, dalej: „amulet”). *Chamaili*, których rozmaite egzemplarze znacznie różnią się pod względem treści, zawierają teksty modlitw, opisy obrzędów muzułmańskich, legendy o postaciach z dziejów islamu, horoskopy i inne teksty prognostyczne, kwadraty magiczne, zaklęcia i formuły znachorskie, czasem także porady dotyczące np. prowadzenia gospodarstwa wiejskiego. *Chamaili*, tworzące niewielkiego rozmiaru książki, służyły prostym muzułmanom, ale przede wszystkim ludziom religii (*molła*, *molna*) oraz tatarskim znachorom (*faldżej*, *siufkacz*). Próby wprowadzenia podziału *chamailów* na osobiste, *molliańskie* (przeznaczone dla mullahów) i *faldżejskie* okazały się nietrafione, ponieważ prawie wszystkie znane egzemplarze zawierają jednocześnie teksty służące rozmaitym odbiorcom, mają więc charakter mieszany¹. Wszystkie pozostają wyraźnie na granicy sakrum i profanum, islamu oficjalnego i ludowego. Tak jest właśnie w przypadku *chamailu* Aleksandrowicza, którego treść została dokładniej omówiona w innym miejscu².

Tekst, który jest osią prezentowanego opracowania, pochodzi z tzw. *chamailu* Aleksandrowicza. Zabytek powstał pod koniec XIX w., a zebrany i zapisany został przez Aleksandra Aleksandrowicza z Osmołowa koło Nieświeża. Właścicielami *chamailu* byli prawdopodobnie kolejno: Dawid Jasiński i Stanisław Szachno-Romanowicz (1900–1973)³. Po II wojnie światowej *chamail* przechowywała żona tego ostatniego, która w 1957 r. przywiozła go do Wielkiej Brytanii. Po śmierci właściciela rękopis znajdował się u jego córki, Barbary Hirsza. W 1997 r. kobieta podarowała *chamail* Zakładowi (teraz – Katedrze) Arabistyki i Islamistyki Uniwersytetu Warszawskiego. Obecnie jest przechowywany w Bibliotece Wydziału Orientalistycznego UW.

Zabytek ten jest stopniowo opracowywany. Jako pierwszy zajął się nim Stanisław Szachno-Romanowicz⁴, od kilku lat nad tekstem pracuje piszący te słowa, publikując rozmaite jego fragmenty⁵. W Uniwersytecie Warszawskim powstała praca magisterska Mariusza

¹ Szerszą charakterystykę *chamailów* por. np. A. Drozd, *Chamail Sobolewskiego*, „Rocznik Tatarów Polskich” 1993, t. I, s. 48–62; idem, *Piśmiennictwo Tatarów polsko-litewskich (XVI–XX w.). Zarys problematyki*, [w:] A. Drozd, M. M. Dziekan, T. Majda, *Piśmiennictwo i muhiry Tatarów polsko-litewskich*, Warszawa 2000, s. 13–14.

² M. M. Dziekan, *Chamail Aleksandrowicza*, „Rocznik Tatarów Polskich” 1998, t. IV, s. 27–30.

³ Szachno-Romanowicz Stanisław, [w:] M. M. Dziekan, *Polacy a świat arabski*, „Rocznik Tatarów Polskich”, Gdańsk 1998, s. 86–87.

⁴ S. Szachno-Romanowicz, *Planetne dualary Tatarów polskich (tatarskie teksty magiczno-ochronne w chamaile Aleksandrowicza)*, „Rocznik Tatarów Polskich” 1997, t. IV, s. 7–25.

⁵ M. M. Dziekan: *Chamail Aleksandrowicza*, s. 30–43 – tam także faksymile wybranych stron rękopisu; *Einige Bemerkungen über die islamische Literatur der polnisch-litauischen Tataren*, [w:] *Studies in Arabic and Islam*, red. S. Leder et al., Leuven–Paris–Sterling, Va 2002, s. 185–191; *Czas święty i czas świecki w chamaile Aleksandrowicza: godziny i dni niechsiowe*, [w:] *Orientas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos Visuomenės Tradicijoje: Totoriai ir Karaimai / Orient in the Social Tradition of the Grand Duchy of Lithuania: Tatars and Karaims / Orient w tradycji społeczeństwa*

Nowotczyńskiego napisana pod moim kierunkiem na temat tego *chamailu*⁶, a wybrane aspekty językowe opracowała w swej pracy magisterskiej obronionej na uniwersytecie we Fryburgu Bryzgowijskim Insa Klemme⁷.

Podobnie jak w poprzednich publikacjach na temat tego zabytku, nie stosuję ani dla tekstu polskiego zapisu fonetycznego, ani dla słów arabskich – transkrypcji naukowej, lecz jedynie uproszczoną. Celem edycji nie jest bowiem analiza lingwistyczna tekstu, lecz religioznawczo-kulturoznawcza zawartości zabytku. Transkrypcja naukowa i/lub zapis arabski są stosowane tylko w przypisach lub komentarzach w przypadku miejsc wymagających szczegółowych wyjaśnień. Podział na zdania oraz zastosowanie znaków interpunkcyjnych stanowią element mojej interpretacji tekstu. W nawiasach kwadratowych zaznaczono numery stron rękopisu.

*

[s. 6] Opisanie dni miesięcznych

1. Pierwszego dnia miesiąca Pan Bóg stworzył pierwszego człowieka Adama⁸. Ten dzień bardzo dobry prosić zanosić, ślub brać, wesele sprawować, w drogę jechać, kupić, sprzedać, nowe odzienie kroić, szyć i obnawiać. Jednym słowem na wszystko dobry, tylko jeśli kto zachoruje, a we dwa dni zdrowy nie będzie, to cały miesiąc chorować, potem wyzdrowieje. Także jeśli tego dnia dziecko się narodzi, nauczony dobrych obyczajów, długo-wieczne i bogate będzie. A jeśli tej nocy sen zaśniesz, rokuje na dobro, a jeśli co zginie, to się znajdzie.

2. Drugiego dnia miesiąca Pan Bóg Ewę⁹, żonę dla Adama stworzył. Ten dzień też dobry. W drogę jechać, kupić, sprzedać, nowe odzienie kroić, szyć i obnawiać, ślub brać, wesele sprawować dobrze. Tylko jeśli kto w ten dzień zachoruje, a za cztery dni nie wyzdrowieje, to pod śmiertelnym strachem będzie. A jeśli tej nocy sen zaśniesz, rokuje niedobrze. A jeśli dziecko się narodzi, uparte, krnąbrne i rodzicom przeciwne i nieposłuszne będzie. A jeśli co zginie lub kto co ukradnie, to się znajdzie.

Wielkiego Księstwa Litewskiego: Tatarzy i Karaimi / Ориент в общественной традиции Великого княжества Литовского: татары и караимы, red. T. Bairašauskaitė, G. Miškinienė; H. Kobeckaitė, Vilnius 2008, s. 81–89; *Chcę znać i wiedzieć, jak ciągnąć fał alkuranowy w „Chamaile Aleksandrowicza”*, [w:] *Tatarzy Wielkiego Księstwa Litewskiego w historii, języku i kulturze*, red. J. Kulwicka-Kamińska, Cz. Łapicz, Toruń 2013, s. 125–133; *Кажун? Шаман? Колдун? Как стать фалджем по хамайлу Александровича*, [w:] *Tiurkų istorija ir kultūra Lietuvoje / Turks' History and Culture in Lithuania / История и культура тюрок в Лумве*, red. T. Bairašauskaitė, G. Miškinienė, Vilnius 2014, s. 214–226.

⁶ M. Nowotczyński, *Tatarzy polsko-litewscy. Wybrane zagadnienia kultury duchowej na podstawie Chamailu Aleksandrowicza*, niepublikowana praca magisterska, Instytut Orientalistyczny Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2004.

⁷ I. J. Klemme, *Der Chamail Aleksandrowicz. Die sprachwissenschaftliche Analyse einer Handschrift der polnisch-litauischen Tataren aus dem 19. Jahrhundert*, niepublikowana praca magisterska, Albert-Ludwig-Universität, Freiburg im Breisgau 2011. Por. M. M. Dziekan, *Praca magisterska o Tatarach polsko-litewskich na uniwersytecie we Fryburgu Bryzgowijskim (Niemcy)*, „Przegląd Tatarski” 2011, nr 4, s. 17.

⁸ Zapis w chamaile: آدم, poprawny zapis arabski: آدم. Informacje tego typu podają tylko w tych miejscach, gdzie zapis *chamailu* różni się od poprawnego zapisu w piśmie arabskim.

⁹ W tekście zastosowano formę „Ewa” (zapis: "او"), nie zaś często spotykaną w piśmiennictwie tatarskim formę Chawa/Hawa (od arab. Hawwa).

3. Trzeciego dnia miesiąca Pan Bóg Adama i Ewę z raju wyprawił i lud proroka wniwecz obrócił¹⁰. Ten dzień na wszystko niedobry.

[s. 7] 4. Czwartego dnia miesiąca Habil¹¹ się narodził. Ten dzień na wszystko co dobry. Prośbę czynić, listy, prośby do ważnych osób pisać, posyłać, ślub brać, wesele sprawować, nowe odzienie kroić, szyć i obnawiać dobrze. Tylko w drogę jechać nie wolno. A jeśli tego dnia zachoruje i w dziesięć dni do zdrowia nie przyjdzie, to długo chorować będzie, strachem wielkim będzie, jednak do zdrowia przyjdzie. Lekarstwo przyjmować dobrze. A jeśli dziecko się narodzi, rozumne, pojętne, nauczone i bogobojne, posłuszne i długowieczne będzie.

5. Piątego dnia miesiąca Kabil¹² się narodził i tego dnia swego brata Habila zabił i w ten dzień na jego Pana Boga przekleństwo zesłano. Ten dzień na wszelkie dzieła niedobry, wystrzegać się należy. Jeśli w ten dzień kto zachoruje i w pięciu dniach nie wyzdrowieje, to pod śmiertelnym strachem będzie. A jeśli dziecko się narodzi, głupie i krótkiego wieku i wszelkich niecnót będzie. Także tajemne rzeczy objawią się. Jeśli co zginie lub kto co ukradnie, nie szukaj, nie znajdziesz.

6. Szóstego dnia miesiąca na wszystko co ten dzień dobry. Orać, bronować, zboża siać, sady sadzić, studnie, doły, jamy kopać, w drogę do wojska jechać, nowe odzienie kroić, szyć i obnawiać, w swaty posyłać, zaręczyny robić, ślub brać, wesele sprawować dobrze. A jeśli dziecko się narodzi, obyczajne, przykładne, szczęśliwe, nauczone, bogobojne i rodzicom posłuszne będzie i wszystko, na co by nie spojrział, robić będzie. Jednym słowem do wszystkiego będzie miał ochotę, zdolność i pojęcie. Kto w ten dzień zachoruje, [s. 8] a nie będzie zdrowy pierwszego albo szóstego dnia, to cały miesiąc chorować będzie i potem zdrowy będzie. A jeśli sen zaśniesz, we dwa dni objawi się. A jeśli co zginie lub kto co ukradnie, to się znajdzie.

7. Siódmego dnia na wszystko niedobry. A jeśli dziecko się narodzi, bogate, lecz krótkiego wieku będzie. A jeśli kto w ten dzień zachoruje, długo chorować i pod śmiertelnym strachem będzie. Jeśli tego dnia przyszło gusiel¹³ brać, to należy ciepłą wodą. A jeśli sen zaśniesz, we dwa dni objawi się. A jeśli co zginie lub kto co ukradnie, nie szukaj, nie znajdzie się.

8. Ósmy dzień na wszystko dobry. W ten dzień prorok Salih¹⁴ rodził się. W drogę jechać, prośbę czynić, w swaty posyłać, ślub brać, wesele sprawować, odzienie kroić, szyć i obnawiać, kupować, sprzedawać, orać, bronować, siać, sady zasadzać, jednym słowem na wszystko dobrze. A jeśli tego dnia zachoruje, to dziesięć dni chorować będzie i po dziesięciu dniach zdrowy będzie. A jeśli dziecko się narodzi, dobrych obyczajów i do wielkich

¹⁰ Stwierdzenie niejasne. Nie jest pewne, czy chodzi o to, że Bóg obrócił wniwecz lud jakiegoś proroka, czy też że lud obrócił wniwecz swojego proroka. Bardziej prawdopodobna jest ta pierwsza wersja, nie wiadomo jednak, o który lud i którego proroka chodzi. W Koranie są opowieści o czterech prorokach, których ludy zostały przez Boga zatracone – to ludy proroków: Saliha (por. niżej), Nuha, Huda, Luta (Lota) i Szu'ajba.

¹¹ Biblijny Abel, postać niewspominana z imienia w Koranie – do niego i jego brata odnosi się sura 5, wersety 27–31. Opowieść o Habilu i Kabilu por. J. Danecki, *Opowieści Koranu*, Warszawa 1991, s. 122–123; M. M. Dziekan, *Symbolika arabsko-muzułmańska*, Warszawa 1997, s. 13; G. Vajda, *Hābil wa Kābil*, [w:] *The Encyclopaedia of Islam CD_ROM Edition v.1.1*, Leiden 2001.

¹² Biblijny Kain.

¹³ Od arab. *ghusl*, „duże ablucje”, przybierające w praktyce formę kąpeli. Tu: po prostu kąpiel. Zapis w *chamaile*: غُثِّلَ, poprawny zapis arabski: غُثِّلَ.

¹⁴ Jeden z koranicznych proroków wysłanych do arabskiego ludu Samud, postać kilkakrotnie wspominana w Koranie, np. 11, 61–63; 7, 74–78 i inne. Ponieważ Samudyci nie posłuchali prorockiego wezwania do mono-teizmu, zostali przez Boga unicestwieni. Por. A. Rippin, *Sālih*, [w:] *The Encyclopaedia of Islam CD_ROM Edition v.1.1*. Zapis w *chamaile*: صَالِح , poprawny zapis arabski: صَالِح.

dostojęństw dojdzie. A jeśli sen zaśnisz, to bardzo dobry ma być. A jeśli czeladnik uciekł, to powróci. A co zgubione albo ukradzione, to się znajdzie.

9. Dziewiąty dzień na wszystko dobry. Zboże lub co innego siać, sad zasadzać, do panów iść, w drogę jechać, do wojennej służby iść, przedawać, kupować, w swaty posyłać, ślub brać, wesele sprawować, odzienie kroić, szyć, w poselstwo posyłać. Jeśli co [s. 9] zaśnisz, rychło objawi się. Jeśli co zginie, to się znajdzie.

10. Dziesiąty dzień dobry. Nuh¹⁵ prorok narodził się. W swaty posyłać, ślub brać, wesele sprawować, odzienie kroić, szyć i obnawiać, orać, bronować, siać i tak dalej. A jeśli zachoruje, do osiemnastu dni zdrowy będzie. A jeśli dziecko się narodzi, szczęśliwe, bogobojne i obyczajne będzie. A jeśli sen zaśnisz, w dwudziestu dniach objawi się i ma być pomyślny. A jeśli co posłyszysz, nowina pomyślna. A jeśli tego dnia wzięto do więzienia, rychło będzie uwolnionym. Tego dnia głowę myć dobrze. A jeśli czeladnik uciecze, to powróci, albo co zginęło, to się znajdzie.

11. Jedenasty dzień dobry. Tego dnia Szyt¹⁶ prorok się narodził. Jednym słowem powodzi się na wszystko, co dobre. Dzień pisma posyłać, prośby zanosić do Pana Boga, urzędników i cesarzów. W drogę jechać, przedawać, kupować, sług najmować, odzienie kroić, szyć i obnawiać, orać, bronować, siać, sady sadzić, studnie, jamy, kanały kopać, w swaty posyłać, zaręczyny, ślub, wesele sprawować dobrze. A jeśli dziecko się narodzi, to ozionie¹⁷. A jeśli kto tego dnia zachoruje, prędko wyzdrowieje. Sen zaśnisz, będzie nie zły ani dobry i w dziesięciu dniach objawi się. A co przepadnie lub ukradną, to się znajdzie.

12. Dwunasty dzień też dobry. Bajtu al-Mukadisi¹⁸ zaczęty tego dnia budować. Na wszystko co dobry dzień. Kupować, przedawać, odzienie kroić, szyć i obnawiać, w swaty posyłać, ślub brać, wesele sprawować bardzo dobrze. [s. 10] A jeśli kto w ten dzień zachoruje, ciężko chorować będzie, lecz wyzdrowieje. A jeśli sen zaśnisz, dobry będzie. A jeśli sługa uciecze, to powróci, a co zginie lub ukradną, to się znajdzie. Tego dnia należy akindej-

¹⁵ Biblijny Noe, w islamie jeden z proroków; opowieść o nim jest zawarta w Koranie w surze 71 zatytułowanej jego imieniem. Por. J. Danecki, op. cit., s. 126–131; M. Gaudefroy-Demombynes, *Narodziny islamu*, Warszawa 1988, s. 269–271; B. Heller, *Nūḥ*, [w:] *The Encyclopaedia of Islam CD_ROM Edition v.1.1*.

¹⁶ Arab. Szis, biblijny Set, trzeci syn Adama, niewspominany w Koranie, w islamie jeden z proroków. Por. Cl. Huart, C. E. Bosworth, *Shīth*, [w:] *The Encyclopaedia of Islam CD_ROM Edition v.1.1*. Zapis w *chamaile*: شِيث, poprawny zapis arabski: شِيث.

¹⁷ Odczytanie niepewne – w *chamaile* zapis: اُوْطُوْن lub اُوْطُوْن. Co do pierwszej możliwości lektury: „utonie” – wątpliwości budzi fakt, że dzień ten jest opisany ogólnie jako dobry. Czasownik „ozionąć” uwzględnia tzw. *Słownik Wileński (Słownik języka polskiego, Wilno 1861, s. 950; wersja elektroniczna na stronie <http://eswil.ijp-pan.krakow.pl/>, data dostępu: 20 IV 2015): „Ozionąć, v. nieuż. Ozinać, ął, ozionie, v. ozieje, [...] 1) kogo; tchem obwiać, otchnąć. fig. Wenus z Djaną oddechem swym słodkim te miejsca ozionęły. Schną lilje i róże, cokolwiek ozieje Zażone powietrze, umiera i mdleje. 2) = wzrokiem; oczarować. Wilk go ozionął. Powiadają, że wilk piérwszém swoim widzeniem człowieka ozionie, że czasem i ratunku głosem wołać nie może. Wilczaczku, ozionąłeś owieczkę niebogę. Ona za tobą bieży, choć ma w sercu trwogę. 3) = fig. co; chciwe oko na co rzucić, chciwie żądać. Aleksander Wielki świat wszystek myślą ozionął”. W *chamaile* być może w znaczeniu „rzucić urok” – por. D. Kowalewska, *Magia i astrologia w literaturze polskiego oświecenia*, Toruń 2009, s. 239. Za pomoc w analizie tego leksemu dziękuję Pani dr hab. Joannie Kulwickiej-Kamińskiej (UMK, Toruń).*

¹⁸ Arab. *Bajt al-Mukaddas*, czyli Jerozolima. Zapis w *chamaile*: بيت المقدس, poprawny zapis arabski: بيت المقدس.

na¹⁹ porą cztery rekiaty²⁰ namaz modlić się, a ukończywszy taką, sześć pokłonów siedźde²¹ uczyni i czego tylko będziesz u Pana Boga prosił, to Pan Bóg prośbę wysłucha i skuteczni. A jeśli dziecko się narodzi, bogobojne i obyczajne będzie. W ten dzień dobrze gusiel brać i głowę myć.

13. Trzynasty dzień na wszystko niedobry. Tego dnia Faraon²² przeklęty rodził się. To jeśli tego dnia dziecko się narodzi, wielkich niecnót i krótkiego wieku będzie. Jeśli żyć będzie to muniafik²³, przeciwnik i niewiernik boski. A jeżeli w ten dzień kto zachoruje, to pod strachem śmiertelnym będzie, jednak wyzdrowieje. A jeśli sen zaśni, to złe i dobre rzeczy usłyszysz. Jeśli co zginie i pilnie będzie szukał, to znajdzie.

14. Czternasty dzień na wszystko dobry. Kupować, przedawać, odzienie kroić, szyć i obnawiać, w swaty posyłać, ślub brać, wesele sprawiać, w drogę jechać, orać, bronować, siać, sady sadzić, studnie, jamy, doły kopać i bardzo wiele innych robót robić. Tylko niedobrze krew puszczać, lekarstwo przyjmować. A jeśli dziecko się narodzi, bogobojne, długowieczne i dobrych obyczajów będzie. A jeśli tego dnia zachoruje i rychło nie wyzdrowieje, to za dwadzieścia i sześć dni zdrowy będzie. A jeśli sen zaśniesz, także w dwadzieścia sześć dni objawi się. A co posłyszysz, to kłamstwo. A co [s. 11] zginie, to się znajdzie.

15. Piętnasty dzień przeklęty Nemrod Ibrahima proroka w ogień rzucał²⁴. Tego dnia siedemdziesiąt i dwa języki zesłane na złe i na dobre rzeczy²⁵, więc ten dzień na dobre rzeczy dobrze, a na złe źle. Jako to domy, meczety budować, w drogę jechać, krew puszczać, lekarstwo przyjmować, dzieci do nauki oddawać, kupić, przedać, na to dobrze. Jeśli dziecko się narodzi, szczęśliwe, lecz dobrej wymowy mieć nie będzie. A jeśli zachoruje, długo chorować będzie. Jeśli sen zaśniesz nie dobry, nie zły, to w kuszluk²⁶ godziny dwa rekiaty nemaz pomódl się, Pan Bóg prośbę przyjmie. A jeśli co posłyszysz, to kłamstwo. Jeśli co zginie, to się nie znajdzie.

16. Szesnasty dzień bardzo dobry. Konie, bydło, zboża i inne rzeczy kupować, przedawać, kupować²⁷, orać, siać, bronować, sady zasadzać, doły, jamy, kanały i studnie kopać. Do łaźni iść, krew puszczać, lekarstwa przyjmować, w swaty wysyłać, ślub brać, wesele sprawować, paznokcie raznać, włosy strzyc, golić, w drogę wyjeżdżać. Na wszystko, co dobrze. A jeśli dziecko się narodzi, dobrych obyczajów będzie. A jeśli kto zachoruje, a w pięciu dniach zdrowy nie będzie, to pod strachem wielkim będzie.

¹⁹ Akindejny od tur. *ikinde* – wieczór; *rekiat* – od arab. *raka* – cykl pokłonów modlitewnych.

²⁰ Zapis w *chamaile*: رَكَعَت, poprawny zapis arabski: رَكْعَة.

²¹ Od arab. *sadźda* – pokłon modlitewny z dotknięciem czołem ziemi; *nemaz* – tur. *namaz*, modlitwa (arab. *salat*). Zapis w *chamaile*: نَمَاز, poprawny zapis w piśmie arabskim: نَمَاز.

²² W Koranie określenie to w formie Firaun funkcjonuje jako imię własne, stąd zapisuje je wielką literą. Kilkadziesiąt razy wspominany w Koranie, np. 7, 103–141; 40, 24–46; symbol tyrana przypisującego sobie cechy boskie. Por. J. Danecki, op. cit., s. 171–181; A. J. Wensinck, G. Vajda, *Fir'awn*, [w:] *The Encyclopaedia of Islam CD_ROM Edition v.1.1*. Zapis w *chamaile*: فَاْر "اون", poprawny zapis arabski: فِرْعَوْن.

²³ Arab. *munaḥik*: „obłudnik, hipokryta”; określenie występujące w Koranie, będące także tytułem sury 63. Zapis w *chamaile*: مُنَافِق (tutaj z „krótkim alifem” po literze ja, w dniu 21. zgodnie z zapisem arabskim), w poprawnej ortografii arabskiej: مُنَافِق.

²⁴ Imię Nemroda (arab. *Nimrud*) nie jest wspominane bezpośrednio w tekście Koranu, ale komentatorzy wiążą go z dwoma fragmentami dotyczącymi Ibrahima: sura 2, werset 258 i sura 21, werset 68. Wątek o rozkazie spalenia Ibrahima pojawia się w tym drugim miejscu. Por. J. Danecki, op. cit., s. 131–140.

²⁵ Chodzi o biblijną opowieść o wieży Babel. Nawiązaniem do niej może być wzmianka w Koranie, sura 28, werset 38. Tradycja muzułmańska nie zna jednak „pomieszania języków”, jest to więc wyraźna interpolacja o pochodzeniu chrześcijańskim.

²⁶ Kuszluk, z tur. *kuşluk*, przedpołudnie.

²⁷ Powtórka w oryginale.

17. Siedemnasty dzień na wszystko co dobry, tylko w swaty posyłać, ślub brać i wesele sprawować niedobrze.

18. Osiemnasty dzień też bardzo dobry na wszystko co. W ten dzień Izaak²⁸ prorok się narodził. Jednym słowem na wszystko co dobry, nawet jeśli w ten dzień kto zachorował, to prędko wyzdrowieje. A jeśli sen zaśni, w pięciu dniach objawi się.

[s. 12] 19. Dziewiętnasty dzień dobry. Tego dnia Jakub²⁹ prorok narodził się. Na wszystko co dobry, tylko budować i odzienie kroić, szyć i obnawiać niedobrze.

20. Dwudziesty dzień dobry. W ten dzień Ejub³⁰ prorok rodził się. I w ten dzień Ibrahim³¹ prorok Nemroda przeklętego wniwecz obrócił. Tego dnia prośbę czynić do Pana Boga i wielkich panów. Przyjętą i skuteczną będzie. Jednym słowem na wszystko dobre, tylko niedobrze lekarstwa przyjmować i krew puszczać. A jeśli dziecko się narodzi, głuche będzie. A jeśli tego dnia zachoruje, wielkie męki zadzieją, lecz wyzdrowieje. A jeśli sen zaśni, rychło się objawi. A jeśli parobek lub jaka inna sługa uciecze, to nie wróć. A jeśli co posłyszysz, to się sprawdź.

21. Dwudziesty pierwszy dzień bardzo dobry. Prośbę czynić, odzienie kroić, szyć i obnawiać, także w drogę jechać, krew puszczać, lekarstwa przyjmować. Tylko niedobrze wiele nie do rzeczy mówić. A jeśli dziecko narodzi się, niewierny, muniafikiem będzie i niech się strzeże różnych przygód. A jeśli pomyslną nowinę posłyszysz, to się sprawdź.

22. Dwudziesty drugi dzień bardzo dobry. W ten dzień Jusuf³² prorok narodził się. Na wszelką rzecz dobrze, tylko jeśli dziecko się narodzi, to za dziecięcych lat swoich wielkich trudności zadzieje. Potem do wielkiej sławy dojdzie. A jeśli sen zaśni, to prędko się objawi.

23. Dwudziesty trzeci dzień na złe rzeczy niedobry. Tego dnia Nuh prorok się narodził i tego dnia ludom jego zginienie [s. 13] przyszło³³. Pan Bóg rozkazał, aby w ten dzień strzeżli się od złych rzeczy i fałszu, by nie przysięgali. A jeśli w ten dzień kto zachoruje, prędko wyzdrowieje. A jeśli dziecko się narodzi, to łotr i złodziej będzie. A jeśli dobrą nowinę posłyszysz, to się sprawdź.

24. Dwudziesty czwarty dzień na wszystko co niedobry. Tego dnia wystrzegać się należy.

25. Dwudziesty piąty dzień także na wszystko co niedobry. Na początek wystrzegać się należy.

²⁸ Arab. Ishak; zapis w *chamaile*: إيصاء, poprawny zapis arabski: إسحاق.

²⁹ Biblijny patriarcha, w islamie prorok, wspominany wiele razy w Koranie, np. 2, 132–136; 3, 84; 4, 163. Por. R. Firestone, *Ya 'kūb*, [w:] *The Encyclopaedia of Islam CD_ROM Edition v.1.1*.

³⁰ Arab. Ajjub, biblijny Hiob, w islamie prorok, kilkakrotnie wspomniany w Koranie, np. 4, 163; 21, 83. Por. M. Gaudefroy-Demombynes, op. cit., s. 300; A. Jeffery, *Ayyūb*, [w:] *The Encyclopaedia of Islam CD_ROM Edition v.1.1*.

³¹ Biblijny Abraham, w islamie jeden z najważniejszych proroków, wielokrotnie wspominany w Koranie, jego imieniem jest zatytułowana sura 14. Por. J. Danecki, op. cit., s. 131–147; M. M. Dziekan, *Symbolika arabsko-muzułmańska*, s. 14; R. Paret, *Ibrāhīm*, [w:] *The Encyclopaedia of Islam CD_ROM Edition v.1.1*; M. Gaudefroy-Demombynes, op. cit., s. 271–278.

³² Józef egipski, w islamie jeden z proroków; opowieść o nim jest zawarta w surze 12 zatytułowanej jego imieniem. Por. J. Danecki, op. cit., s. 154–171; M. Gaudefroy-Demombynes, op. cit., s. 296–298; R. Firestone, *Yūsuf*, [w:] *The Encyclopaedia of Islam CD_ROM Edition v.1.1*. Zapis w *chamaile*: يوسف, poprawny zapis arabski: يوسف.

³³ Chodzi o unicestwienie „ludu Lota” (Koran, 7, 80–83) – koraniczny odpowiednik biblijnego zniszczenia Sodomy i Gomory.

26. Dwudziesty szósty dzień nadzwyczaj dobry na wszystko, co. W ten dzień Musia³⁴ prorok rodził się. W ten dzień Pan Bóg egipskiego króla Faraona przeklętego i ludzi jego wniwecz obrócił. Jednym słowem na wszystko co dobry.

27. Dwudziesty siódmy dzień dobry na wszystko co. Czeladź najmować, bydło i inne rzeczy kupować, lekarstwo przyjmować, odzienie kroić, szyć i obnawiać, włosy strzyć, golić, do łaźni iść, krew puszczać, w swaty posyłać, ślub brać. A jeśli sen zaśniesz, będzie dobry. Takż co posłyszysz, tegoż dnia objawi się. A jeśli dziecko się narodzi dobrych obyczajów, bogobojne, przykładne, szczęśliwe i nauczone będzie.

28. Dwudziesty ósmy dzień takż na wszystko dobry.

29. Dwudziesty dziewiąty dzień dobry. Musia prorok na Synaj górę tego dnia wstąpił z rozkazu Pana Boga i z Panem Bogiem rozmawiał i czterdzieści dni [s. 14] był na niej i Pan Bóg mu dał święty zakon dla Izraelitów, więc ten dzień na wszystko co dobry bez wyjątku.

30. Trzydziesty dzień nadzwyczaj dobry na wszystko co, bo w ten dzień proroka Jakuba syn się narodził Sama'un³⁵.

*

Podstawowym celem horoskopu jest wskazanie pomyślnych i niepomyślnych dni w miesiącu. A zatem mamy szesnaście dni pomyślnych (2., 6., 8., 9., 10., 11., 12., 16., 18., 22., 26., 27., 28., 29., 30.), sześć dni jednoznacznie niepomyślnych (3., 5., 7., 13., 24., 25.) i osiem ambiwalentnych (4., 14., 15., 17., 19., 20., 21., 13.), czasem trudnych nawet do takiej kwalifikacji (dzień 15. i 23.). A zatem w większości przypadków mamy do czynienia z dniami dobrymi.

Pomyślność dni jest związana w największym stopniu z wydarzeniami z historii świętej islamu, które tradycja wiąże z tymi dniami. Szczególnie chodzi o wydarzenia z życia proroków – głównie o dni ich narodzin lub ważnych momentów w ich życiu. Pojawiają się tu postaci znane zarówno z dziejów świętych chrześcijaństwa i judaizmu (Adam, Ewa, Mojżesz, Abraham), jak i znane wyłącznie z tradycji muzułmańskiej (Salih). Połączenie narodzin Adama z pierwszym dniem miesiąca wydaje się nawiązaniem do faktu, że był on pierwszym człowiekiem. Ale przecież w muzułmańskich mitach stworzenia to nie człowiek był pierwszym stworzeniem Boga, logiczniejsze więc wydawałoby się powiązanie tego faktu z szóstym dniem miesiąca. Powiązanie tych wydarzeń z konkretnymi postaciami jest najwyraźniej produktem wyłącznie islamu ludowego, nie udało mi się bowiem znaleźć informacji na ten temat w najważniejszych i najpopularniejszych „Opowieściach o prorokach” (arab. *Kisas al-anbija*) – ani w zbiorze Al-Kisai'ego³⁶, ani Ibn Kasira³⁷. Choć pojawiają się w tych dziełach informacje dotyczące narodzin rozmaitych proroków, to ograniczają się do przekazów związanych z wiekiem ich ojców i są mierzone w dziesiątkach lub nawet setkach lat, a nie w dniach. Brak tego typu informacji także w dwóch dostępnych mi edycjach *kitabów* –

³⁴ Arab. Musa, biblijny Mojżesz, jeden z najważniejszych proroków islamu, wielokrotnie wspominany w Koranie. Por. J. Danecki, op. cit., s. 171–186; M. Gaudefroy-Demombynes, op. cit., s. 278–290; D. B. Macdonald, *Mūsā*, [w:] *The Encyclopaedia of Islam CD_ROM Edition v.1.1*.

³⁵ Arab. Simun, Siman – biblijny Symeon (Szymon), syn patriarchy Jakuba.

³⁶ Muhammad Ibn Abd Allah al-Kisai', *Kisas al-anbija*, wyd. I. Eisenberg, Leiden 1922.

³⁷ Abu al-Fida Ibn Kasir, *Kisas al-anbija*, Bajrut 1982.

Milkamanowicza³⁸ i Łuckiewicz³⁹. Biorąc pod uwagę charakter tekstu i obecność zapożyczeń z tradycji judeochrześcijańskiej (przekaz o pomieszaniu języków), należy przypuszczać, że może chodzić o jakieś przekazy chrześcijańskie – na takie jednak również się nie natknąłem. W dodatku tak ważny dla chrześcijan 25. dzień (grudnia) jest w analizowanym horoskopie jednym z największych dni w miesiącu.

Wróżby uwzględniane w „Opisaniu” mają dość ograniczony treściowo charakter, w wielu przypadkach mamy do czynienia z dosłownym ich powielaniem. Odnoszą się do codziennych zajęć odbiorców, mieszkańców wsi – a zatem pracy w polu, zwierząt domowych, podróży i chorób. Istotną rolę odgrywa kwestia snów – jest więc ten tekst także częściowo rodzajem specyficznego sennika, nieco podobnego do tego zamieszczonego na s. 27–29 rękopisu⁴⁰. Tutaj jednak najważniejsze jest to, czy sen się spełni, czy nie, nie zaś, jak tam – sam fakt, czy coś się śniło, czy nie. Podobnie jednak, jak w tamtym, nie stanowi on interpretacji konkretnych marzeń sennych i w ten sposób odbiega od senników znanych z tradycji europejskiej⁴¹. Ważny, stały element to także troski związane z życiem rodzinnym – narodziny dzieci i ich los, swaty, śluby i wesela. Nie ma natomiast żadnej wzmianki o śmierci i pogrzebach.

W chamaile Aleksandrowicza znajdujemy jeszcze inne teksty o charakterze prognostycznym, odnoszące się do kolejnych dni miesiąca. Taki charakter mają dni „niechsiowe” (s. 37–38 rękopisu⁴²) oraz wspomniany sennik. Porównanie wszystkich tekstów wskazuje na wyraźne niekonsekwencje. Należy jednak pamiętać, że *chamaile* były zazwyczaj kompilowane z rozmaitych źródeł, stąd takie niezgodności wydają się naturalne, jeśli dotyczą spraw zdecydowanie bliższych wierzeniom ludowym niż dogmatom religijnym. Jedną wyraźną niekonsekwencją pojawia się zresztą także w „Opisaniu dni miesięcznych”. Prorok Nuh miał się urodzić jednocześnie 10. i 23. dnia miesiąca! To świadczy w jeszcze dosadniejszy sposób o kompilacyjnym charakterze nie tylko *chamaile* jako całości, ale nawet poszczególnych jego rozdziałów mających tworzyć zwartą całość. Kompilacyjny charakter tekstu można także dostrzec w gramatycznej niejednolitości poszczególnych fragmentów. W drugim dniu miesiąca mamy np. najpierw formę bezosobową: „W drogę jechać, kupić, sprzedać [...] dobrze”, a następnie w drugiej osobie: „A jeśli tej nocy sen zaśniesz, rokuje niedobrze”. Co ciekawe, niejednolitość ta nie ma stałego charakteru i tego samego typu treści w rozmaitych miejscach przyjmują różne formy gramatyczne, np. trzynastego dnia wróżba na temat snu występuje w trzeciej osobie: „A jeśli sen zaśni, to złe i dobre rzeczy usłyszysz”. Czasem tego typu niezgodności pojawiają się w jednym zdaniu, jak w dniu dziewiątym: „A jeśli tego dnia wzięto do więzienia, rychło będzie uwolnionym”. Wśród cech charakterystycznych stylistyki „Opisania” uwagę zwraca użycie zwrotu „wszystko co” zamiast „wszystko” / „cokolwiek”

³⁸ H. Jankowski, Cz. Łapicz, *Klucz do raj. Księga Tatarów litewsko-polskich z XVIII wieku w przekładzie ...*, Warszawa 2000.

³⁹ G. Miškinienė, *Ivano Laucevičiaus kitabas*, Vilnius 2009.

⁴⁰ Oprac. zob. M. M. Dziekan, *Chamaile Aleksandrowicza*, s. 33–35.

⁴¹ Stanisława Niebrzegowska wskazuje na konstytutywne elementy sennika jako gatunku. Są to: obraz, wykładnia i rama gatunkowa. W senniku tatarskim brak pierwszego elementu konstytutywnego, czyli obrazu sennego, który następnie byłby poddawany interpretacji. Ten element zastępuje w tym przypadku sam fakt widzenia sennego, który jest interpretowany. Jak pisze wspomniana autorka, „jeśli tekst sennika traci jeden ze składników podstawowych, traci też status właściwy tekstom tegoż gatunku” (S. Niebrzegowska, *Polski sennik ludowy*, Lublin 1996, s. 26). Stosując ściśle tę zasadę, należałoby stwierdzić, że takie tatarskie senniki nie są sennikami.

⁴² Por. szczegółowo: M. M. Dziekan, *Czas święty i czas świecki*.

w stwierdzeniach „dobry na wszystko co” (por. dni: 4., 6., 12., 17., 18., 19., 24., 25., 26., 27., 29., 30.).

„Opisanie dni miesięcznych” stanowi, jak wspomniałem na początku, edycję kolejnego fragmentu chamaïlu Aleksandrowicza, jeszcze szerzej prezentując treść tego interesującego zabytku. Dokumentuje on nie tylko wierzenia wywodzące się z islamu jako takiego, ale ukazuje także dalsze przejawy synkretyzmu wierzeń polskich muzułmanów pochodzenia tatarskiego.

Bibliografia

- Danecki Janusz, *Opowieści Koranu*, Warszawa: Nasza Księgarnia, 1991.
- Drozd Andrzej, *Chamaïl Sobolewskiego*, „Rocznik Tatarów Polskich” 1993, t. I.
- Drozd Andrzej, *Piśmiennictwo Tatarów polsko-litewskich (XVI–XX w.). Zarys problematyki*, [w:] Andrzej Drozd, Marek M. Dziekan, Tadeusz Majda, *Piśmiennictwo i muhiry Tatarów polsko-litewskich*, Warszawa: Res Publica Multiethnica, 2000.
- Dziekan Marek M., *Chamaïl Aleksandrowicza*, „Rocznik Tatarów Polskich” 1998, t. IV.
- Dziekan Marek M., *Chcąc znać i wiedzieć, jak ciągnąć fał alkuranowy w „Chamaïle Aleksandrowicza”*, [w:] *Tatarzy Wielkiego Księstwa Litewskiego w historii, języku i kulturze*, red. J. Kulwicka-Kamińska, Cz. Łapicz, Toruń: Towarzystwo Naukowe w Toruniu, 2013.
- Dziekan Marek M., *Czas święty i czas świecki w chamaïle Aleksandrowicza: godziny i dni niechsiowe*, [w:] *Orientas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos Visuomenės Tradicijoje: Totoriai ir Karaimai / Orient in the Social Tradition of the Grand Duchy of Lithuania: Tatars and Karaims / Orient w tradycji społeczeństwa Wielkiego Księstwa Litewskiego: Tatarzy i Karaimi / Ориент в общественной традиции Великого княжества Литовского: татары и карaimы*, red. T. Bairašauskaitė, G. Miškinienė, H. Kobeckaitė Vilnius: Vilniaus Universiteto Leidykla, 2008.
- Dziekan Marek M., *Einige Bemerkungen über die islamische Literatur der polnisch-litauischen Tataren*, [w:] *Studies in Arabic and Islam*, red. S. Leder et al., Leuven-Paris-Sterling, Va: Uitgeverij Peeters, 2002.
- Dziekan Marek M., *Praca magisterska o Tatarach polsko-litewskich na uniwersytecie we Fryburgu Bryzgowijskim (Niemcy)*, „Przegląd Tatarski” 2011, nr 4.
- Dziekan Marek M., *Szachno-Romanowicz Stanisław*, [hasło w:] idem, *Polacy a świat arabski*, Gdańsk: Niezależne Wydawnictwo „Rocznik Tatarów Polskich”, 1998.
- Dziekan Marek M., *Кахин? Шаман? Колдун? Как стать фалджем по хамайлу Александровича*, [w:] *Tiurkų istorija ir kultūra Lietuvoje / Turks' History and Culture in Lithuania / История и культура тюрков в Литве*, red. T. Bairašauskaitė, G. Miškinienė, Vilnius: Vilniaus Universiteto Leidykla, 2014.
- Dziekan Marek M., *Symbolika arabsko-muzułmańska*, Warszawa: Verbinum, 1997.
- Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII w.*, <http://xvii-wiek.ijp-pan.krakow.pl/pan>, hasło „ozionąć”.
- Firestone R., *Ya 'kūb*, [hasło w:] *The Encyclopaedia of Islam CD_ROM Edition v.1.1*, Leiden: Brill, 2001.
- Firestone R., *Yūsuf*, [hasło w:] *The Encyclopaedia of Islam CD_ROM Edition v.1.1*, Leiden: Brill, 2001.
- Gaudefroy-Demombynes Maurice, *Narodziny islamu*, Warszawa: PIW, 1988.
- Heller Bernard, *Nūḥ*, [hasło w:] *The Encyclopaedia of Islam CD_ROM Edition v.1.1*, Leiden: Brill, 2001.

- Huart Claude, Clifford E. Bosworth, *Shīth*, [hasło w:] *The Encyclopaedia of Islam CD_ROM Edition v.1.1*, Leiden: Brill, 2001.
- Ibn Kasir Abu al-Fida, *Kisas al-anbija*, wyd. Abd al-Kadir Ahmad Rida, Bajrut: Al-Maktaba al-Islamiyya, 1982.
- Jankowski Henryk, Czesław Łapicz, *Klucz do raju. Księga Tatarów litewsko-polskich z XVIII wieku w przekładzie ...*, Warszawa: Dialog, 2000.
- Jeffery A., Ayyūb, [hasło w:] *The Encyclopaedia of Islam CD_ROM Edition v.1.1*, Leiden: Brill, 2001.
- Al-Kisa'i Muhammad Ibn Abd Allah, *Kisas al-anbija*, wyd. I. Eisenberg, Leiden: Brill, 1922.
- Klemme Insa J., *Der Chamail Aleksandrowicz. Die sprachwissenschaftliche Analyse einer Handschrift der polnisch-litauischen Tataren aus dem 19. Jahrhundert*, Freiburg im Breisgau: Albert-Ludwig-Universität, 2011 [maszynopis pracy magisterskiej].
- Kowalewska Danuta, *Magia i astrologia w literaturze polskiego oświecenia*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK, 2009.
- Linde Samuel B., *Słownik języka polskiego. Tom trzeci M–O*, Lwów 1857, reprint: Warszawa: Gutenberg-Print, 1994.
- Macdonald Duncan B., *Mūsā*, [hasło w:] *The Encyclopaedia of Islam CD_ROM Edition v.1.1*, Leiden: Brill, 2001.
- Miškinienė Galina, *Ivano Luckevičiaus kitabas. Lietuvos totorių kultūros paminklas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009.
- Niebrzegowska Stanisława, *Polski sennik ludowy*, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 1996.
- Nowotczyński Mariusz, *Tatarzy polsko-litewscy. Wybrane zagadnienia kultury duchowej na podstawie Chamailu Aleksandrowicza*, Warszawa: Instytut Orientalistyczny Uniwersytetu Warszawskiego, 2004 [maszynopis pracy magisterskiej].
- Paret Rudi, *Ibrāhīm*, [hasło w:] *The Encyclopaedia of Islam CD_ROM Edition v.1.1*, Leiden: Brill, 2001.
- Rippin Andrew, *Ṣālih*, [hasło w:] *The Encyclopaedia of Islam CD_ROM Edition v.1.1*, Leiden: Brill, 2001.
- Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. 22, Wrocław: Ossolineum, 1994.
- Słownik Wileński (Słownik języka polskiego)*, Wilno 1861, wersja elektroniczna na stronie <http://eswil.ijp-pan.krakow.pl/>.
- Szachno-Romanowicz Stanisław, *Planetne dualary Tatarów polskich (tatarskie teksty magiczno-ochronne w chamaile Aleksandrowicza)*, „Rocznik Tatarów Polskich” 1997, t. IV.
- Vajda Georges, *Hābīl wa Kābīl*, [hasło w:] *The Encyclopaedia of Islam CD_ROM Edition v.1.1*, Leiden: Brill, 2001.
- Wensinck Arent J., Georges Vajda, *Fir'awn*, [hasło w:] *The Encyclopaedia of Islam CD_ROM Edition v.1.1*, Leiden: Brill, 2001.